

ANDRZEJ BRONICKI

SKŁAD NARZĘDZI CIESIELSKICH
ŚREDNIOWIECZNEGO BARTNIKA Z LIPNIKA,
GM. SOSNOWICA, POW. PARCZEWSKI
NA POJEZIERZU ŁĘCZYŃSKO-WŁODAWSKIM

W zbiorach Działu Archeologii Muzeum Ziemi Chełmskiej im. Wiktora Ambroziewicza w Chełmie znajduje się komplet trzech żelaznych narzędzi ciesielskich (fot. 1)¹, znalezionych w lesie w Lipniku, na obszarze dawnego obozu powstańców styczniowych². Ekspozyty zostały przekazane do muzeum przez Stanisława Gołuba w roku 2011. Okoliczności odkrycia nie są jasne. Najprawdopodobniej znalazcą była inna osoba, która postanowiła zachować anonimowość. Nie udało się precyzyjnie ustalić miejsca złożenia narzędzi w ziemi. Wiadomo jednak, że wystąpiły w jednym miejscu, płytko pod powierzchnią gruntu. Tworzą, zapewne, zbiór zwarty, homogeniczny, jednoczasowy. Narzędzia nie posiadały części drewnianych, gdyż uległy one zupełnej destrukcji. W niezłym stanie zachowały się żelazne elementy pracujące. Nie towarzyszyły im jakiekolwiek inne znaleziska, które pomogłyby sprecyzować i zwerifikować datowanie oparte wyłącznie na chronologii topora.

Z Lipnika pochodzą następujące narzędzia ciesielskie:

1. Topór asymetryczny, z wyciągniętą ku dołowi brodą (ryc. 2:1). Otwór na toporzysko – okrągły. Obuch z symetrycznym kapturkiem. Ostrze łukowate, dość szerokie. Wymiary: odległość od krawędzi ostrza do obucha: 17,7 cm; szerokość ostrza: 10,8 cm; średnica otworu na toporzysko: 3,7 cm; długość tulejki do osadzenia toporzyska,

¹ Nr inwentarzowy: MCH/A/9784.

² Obóz ten został zlokalizowany w terenie przy pomocy metod archeologicznych i zaznaczony na mapie. S. Gołub, *Próby badań działań powstańczych metodami archeologicznymi na przykładzie Malinówki i Lipnika*, [w:] *Powstanie Styczniowe na Ziemi Chełmskiej. Tradycja i dziedzictwo*, red. Z. Lubaszewski, Chełm 2013, s. 127.

mierzona między krawędziami kapturka: 5,0 cm; długość samej tulejki: 3,0 cm; odległość od krawędzi ostrza do przejścia części pracującej w tulejkę osady: 13,5 cm; szerokość żelźca przy otworze: 3,0 cm; długość brody: 3,9 cm; grubość ścianki tulejki: 0,5 cm; grubość żelźca przy otworze: 2,0 cm.

2. Ciosło (ryc. 2:2). Narzędzie symetryczne, podgięte (tulejka do mocowania drzewca z częścią pracującą tworzą kąt rozwarty; ok. 160°. Ostrze prostopadłe do toporzyska, lekko łukowate. Otwór trochę nieregularny, prawie okrągły. Część pracująca – trapezowata. Wymiary: odległość od krawędzi ostrza do obucha: 18,6 cm; szerokość ostrza: 6,6 cm; średnica otworu na toporzysko: 3,9 cm; długość tulejki do osadzenia toporzyska: 3,8 cm; szerokość żelźca przy otworze: 3,5 cm; grubość ścianki tulejki: 0,6 cm; grubość żelźca przy otworze: 2,0 cm; grubość w połowie wysokości narzędzia: 1,5 cm.

3. Dłuto (ryc. 3). Narzędzie symetryczne, bardzo smukłe, w kształcie wydłużonego ostrosłupa, złożone z dwóch części: elementu dłutowatego, z litego żelaza i tulejki do osadzenia drzewca, płynnie przechodzących jedna w drugą. Część pracująca (dłutowata) zakończona ostrzem o krótkiej, prostej krawędzi. Tulejka – w przekroju poprzecznym – w kształcie wysokiego prostokąta o zaokrąglonych narożnikach, zwęża się w kierunku ostrza, przybierając kształt regularnego ostrosłupa. Wzdłuż całej tulejki, aż do części dłutowatej biegnie wyraźny „szew”. Wymiary: długość całkowita: 27,3 cm; długość tulejki: 21,9 cm; długość części dłutowatej (z litego żelaza): 5,4 cm; szerokość ostrza: 1,6 cm; przekrój poprzeczny u wylotu tulejki: 4,8 x 4,4 cm; w miejscu przejścia tulejki w dłuto: 1,6 x 2,3 cm; grubość ścianki tulejki: 0,5 cm. Narzędzie było ostrzone na przestrzeni 8,3 cm, sięgając powyżej części dłutowatej.

Topór jest narzędziem wielofunkcyjnym, podobnie ciosło i poniekąd dłuto. Służą do obróbki drewna. Toporem można było ścinać drzewa, rąbać drewno na opał (narzędzie drwala), używać w budownictwie i szkutnictwie do ciosania belek, desek (narzędzie cieśli, skutnika), a ponadto mogła to być broń drzewcowa, używana przez całe średniowiecze, głównie w piechocie. Ciosło znajdowało się w zestawie narzędzi bednarskich (np. do produkcji klepek), używali go także skutnicy budujący dłubanki oraz łodzie i statki klepkowe, a także kołodzieje. Inaczej przedstawia się funkcja dłuta z długim, drewnianym trzonkiem, o długości dochodzącej do 150 cm. Jest to niewątpliwie narzędzie do wykonywania sztucznych dziupli-barci dla leśnych pszczoł, opisane m.in. przez Kazimierza Moszyńskiego³. Dłuto z tuleją przeznaczone do wydłubywania barci nazywa się pieśnią lub pieszną, zaś czynność ta – to dzianie.

³ K. Moszyński, *Kultura ludowa Słowian*, t. 1: *Kultura materialna*, Warszawa 1967, s. 147.

Oczywiście dwa pozostałe przedmioty mogły być stosowane także w pracy bartnika. Znalezienie ich razem z pieśnią przemawia za tego typu interpretacją.

Walory chronologiczne posiada jedynie topór. Według klasyfikacji Andrzeja Nadolskiego okaz z Lipniaka należy do typu Vb, grupującego topory z brodą i kapturkiem, bez wąsów, datowane na X–XII wiek⁴. Schemat typologiczny zaprezentowany niegdyś przez Nadolskiego zachował Piotr Strzyż. Jednak badacz ten uważa, że topory typu Vb są spotykane także na stanowiskach archeologicznych o chronologii XIII-wiecznej⁵. Przykładem jednego z nich jest narzędzie z Chełma, stan. 144 (ul. Czarnickiego 8). Inny okres występowania toporów z brodą i kapturkiem kreśli Piotr Kotowicz, uznając, że egzemplarze z Podlasia, określone przez niego symbolem IIB.1.20 (np. stanowiska: Hornowo – poz. kat. 167 i Czarna Wielka – poz. kat. 74 i 79), stosunkowo nieodległe od naszego znaleziska, są datowane na XI–XIV wiek⁶. Zatem rysuje się dość obszerny przedział czasowy, który może trwać nawet 400–500 lat. Niestety, składu narzędzi z Lejna nie można datować z większą precyzją. Jednakże mamy do czynienia z instrumentarium bartnika o średniowiecznej metryce, świadczące o bartnictwie na Pojezierzu Łęczyńsko-Włodawskim już w czasach panowania Piastów i Rurkowiczów.

Do wykonania barci wybierano głównie sosny o średnicy pnia nie mniejszej niż 100 cm, czyli w wieku ok. 120 lat. Czasami w przypadku braku sosen korzystano z lip, wiązów, jodeł, świerków, a nawet dębów. Preferowano jednak drewno miękkie przez wzgląd na łatwość obróbki. Barć była dziana na wysokości od kilku do kilkunastu metrów nad ziemią. Drzewo przeznaczone do hodowli pszczół pozabawiano wierzchołka, tak aby przyspieszyć wzrost grubości pnia. Przy pomocy topora, ciosła i pieśni wydłubywano sztuczną dziuplę o wysokości 100–150 cm, głęboką na 30–40 cm, przy czym prostokątna szczelina, przez którą drążono pień (dłużnia), miała 10–14 cm szerokości. Dziupla po stronie tylnej (pleców) poszerzała się do 25–30 cm, przyjmując w przekroju poziomym kształt trapezowaty. Górą barć była trochę głębsza niż przy dnie (plecy były równię pochyłą). Otwór zamykano dobrze dopasowanym klockiem-dłużycą (zatworem), niekiedy dwuelementowym. Zwykle dłużnia znajdowała się od strony południowo-wschodniej drzewa. Wylot z ula – otwór dla pszczół wiercono w pniu z boku lub między klockami dłużycy. Wewnątrz umieszczano elementy drewniane – poziome patyki dla ułatwienia pszczołom budowy

⁴ A. Nadolski, *Studia nad uzbrojeniem polskim w X, XI i XII wieku*, „Acta Archaeologica Universitatis Lodziensis” 1954, nr 3, s. 45, 49.

⁵ P. Strzyż, *Uzbrojenie we wczesnośredniowiecznej Małopolsce*, „Acta Archaeologica Lodziensis” 2006, nr 52, s. 52–53.

⁶ P. Kotowicz, *Topory wczesnośredniowieczne z ziem polskich. Katalog źródeł*, Rzeszów 2014, s. 31, 32, 51.

plastrów. Drażenie barci i okresowe prace przy pszczołach wykonywano, używając leziwa, czyli ruchomej ławeczki zaczepionej na powrozie⁷ (ryc. 4).

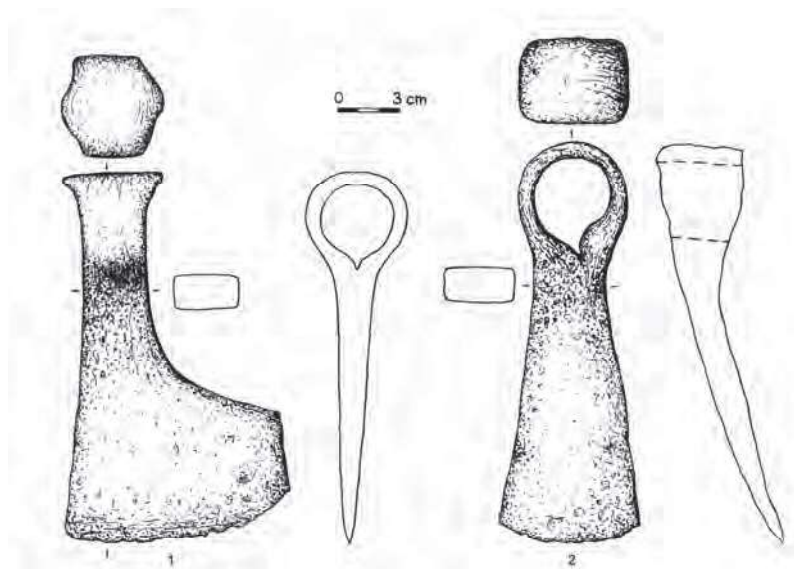
SŁOWA KLUCZOWE:

Pojezierze Łęczyńsko-Włodawskie, Lejno, bartnictwo, skład narzędzi ciesielskich, topór, ciosło, pieśń, średniowiecze

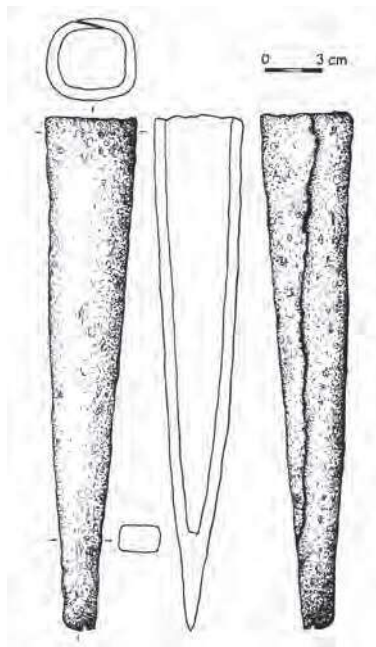
⁷ Opis barci na podstawie S. Blank-Weissberg, *Barcie i kłody w Polsce*, Warszawa 1937, s. 11–14.

Fot. 1. Lejno, gm. Sosnowica. Narzędzia ciesielskie bartnika znalezione na terenie obozu powstańców styczniowych. Foto Grzegorz Zabłocki

Ryc. 2. Lejno, gm. Sosnowica. Topór z brodą i kapturkiem (1), ciosło (2). Rys. Ewa Hander

Ryc. 3. Lejno, gm. Sosnowica. Dłuto-pieśnia do dziania. Rys. Ewa Hander

Ryc. 4. Józef Łapczyński, *Wybieranie miodu z barci u Kurpiów*, „Tygodnik Ilustrowany”, 13.07.1870, nr 134

Изложение

Набор столярных инструментов средневекового бортника из села Липняк, гмина Сосновица, в Парчевском повете Ленчицко-Влодавского поозерья

Примерно в 2010 году в селе Липняк в лесу был обнаружен набор из трех металлических столярных орудий (рис. 1). Это были топор с бородой и капюшоном (рис. 2:1), тесло (рис. 2:2) и долото (рис. 3). Обстоятельства обнаружения неизвестны. Инструменты находились в одном месте, неглубоко под землей. Скорее всего, они попали в землю одновременно. Хронологическое значение имеет только топор, датируемый X–XIV веками. Все три инструмента были инструментами бортника. Их использовали для создания дупла для лесных пчел (рис. 4). Эта коллекция – убедительное доказательство того, что в средние века Западное Полесье, как и другие районы северного славянского края, было местом пчеловодства, важной отрасли современной экономики.

ABSTRACT

STOREHOUSE OF CARPENTRY TOOLS OF A MEDIEVAL BEEKEEPER FROM LIPNIAK, SOSNOWICA COMMUNE, PARCZEWSKI DISTRICT IN THE ŁĘCZYŃSKO-WŁODAWSKIE LAKELAND

Around 2010, in Lipniak, in the forest, a storehouse of three iron carpentry tools was found (Fig. 1). It was an bearded ax with a cap (Fig. 2:1), an adze (Fig. 2:2) and a chisel with a sleeve for a shaft (Fig. 3). The circumstances of the discovery are unknown. The tools were in one place, shallow underground. Most likely, they were put into the ground at the same time. Only the ax, which dates from the 10th to the 14th century, has chronological value. All three tools were the tools of the beekeeper. They were used to create an artificial tree hollows for forest bees (Fig. 4). This collection is a convincing proof that in the Middle Ages Western Polesie, like other regions of the northern Slavic region, was a place of forest beekeeping, an important branch of the economy at that time.

Ulica Lubelska, wieczór burzowego dnia